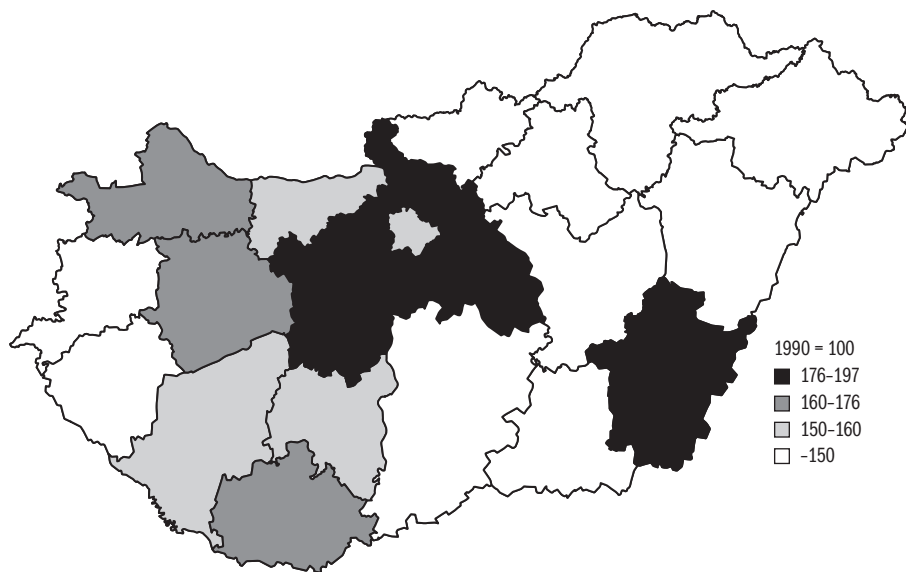

viszont rendkívül dinamikusan nőtt mindkét érettségít adó középiskola tanulójának száma, ilyen például Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés és Somogy megye.

3. ábra: Gimnáziumi tanulók számának változása megyénként

A harmadik típust azon területek alkotják, ahol szakiskolában tanulók aránya a 90-es éveket megelőzően is alacsony volt, de ehhez képest is jelentősen csökkent, ilyen pl. Budapest, illetve Pest megye ahol kiköltözés miatt a népesség összetételében jelentős változás történt.

Híves Tamás

Település – család – iskolázottság

Jelen írás a 2001 és 2004 között folyó *Modernitás és család* című OTKA kutatás¹ egy részletét ismerteti. A kutatás 600 fős reprezentatív mintán folyt, első szakaszában kérdőíveket vettünk fel, másodikban a 600-as nagymintából kiválasztott 25 családban interjúk készültek.² Mind a kérdőívek, mind az interjúk szempontjainak összeállításánál azokra az elméletekre támaszkodtunk,³ melyek nem állítják szembe a modernizációt a nagyobb családi rendszerek működésével. Vizsgálatunkat tehát a tágabb család bevonásával egyszerre szélesítve és mélyítve három-, illetve ahol lehetett négygenerációsra terveztük: a

¹ OTKA T 34965 sz. kutatás

² A kutatásban rajtam kívül Gyebnár Viktória és Solymosi Katalin vett részt.

³ Lásd pl. Bertaux, D. – Thompson, P.: *Pathways to Social Class*, Oxford, Clarendon Press, 1997. Ruggles, S.: *Living arrangements and well-being of older people in the past*. www.u.org/esa/publications. Somlai Péter: *Húsz év. Bp. Új Mandátum*, 2002. Young, M. – Willmott, P.: *Család és rokonság Kelet-Londonban. Bp., Új Mandátum*, 1999.

megkérdezettek és házastársukon kívül a testvérek, a szülők, a gyerekek, (sőt azok házastársainak és szüleinek) főbb adatainak felvételére is sor került.⁴

A kutatás célja az volt, hogy az első szakaszban 1. rekonstruáljuk a magyarországi családok szerkezeti átalakulásának főbb tendenciáit, és 2. azokat a nemzetközi kutatások eredményeinek segítségével a nagyobb európai folyamatokba illesszük. A második szakaszban viszont 3. a családon belüli változások (kapcsolatok, szerepek, érzelmi légkör, intimitás stb.) mellett az egyes családokra jellemző mintázatok kialakulásának és hagyományozódásának feltárására törekedtünk.

A már említett adatbázis végső soron több mint 80 évet fog át, és terjedelménél fogva lehetőséget nyújt a *családon belüli* és a *korszakok közötti* folyamatok elemzésére is. Ezek nyomán a népszámlálási adatokból vagy kisebb körre fókuszált kutatásokból egyáltalán nem, vagy nem jól látható tendenciák is követhetőek, így például az inter- és intragenerációs mobilitás és földrajzi mozgás, vagy a család szerkezeti formák, a családnagyság-geryekek szám ugyanacsak több generáció közötti és családciklusok szerinti változása. *De ilyen ennek az írásnak a tárgya is, a települési különbségek szerkezete, illetve a különbségek térben-időben való alakulása.*⁵

Település és földrajzi-társadalmi mozgás

Állandóság

A gyerekkori és a későbbi lakóhely területi elhelyezkedését tekintve a költözés-helybenmaradás nagyobb tendenciái kis mozgást és viszonylag *nagy állandóságot* mutatnak. A megkérdezettek mindössze 30 százaléka költözött távolabbi területre, a legtöbben a keleti országrészből, Békés, Hajdú és Csongrád, a Dunántúlról pedig Vas megyéből. A legkisebb elvándorlás részben a fejlettebb megyéket, részben a szegényebb területeket jellemzi, Győr-Sopron, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár és Jász-Nagykun-Szolnok megyét. A nagy többség azonban, gyerekkori lakóhelye, családjá közelében maradt, és a költözők egy része is vagy házasság, vagy gyerekei, vagy valamilyen más családi ok miatt vándorolt el.⁶

A megkérdezettek körén belül az elmúlt 80 évben a falusiak aránya egyharmadával csökkent, a budapestieké közel kétszeresére, a kisebb városok népessége pedig 7–8 százalékkal nőtt. A változás mögött egyfelől a tényleges városiasodás, és vele a városok vonzerejének növekedése, másfelől azonban egyszerűen számos falusi település várossá minősítése áll.

4 A felvételt Beck László vezetésével a Medián végezte. Az adatok a következő területekre vonatkoznak: vallás, családnagyság, családszerkezet gyerekkorban, kamaszkorban, házasságkötéskor, az 1. gyerek születésekor, később és jelenleg, lakó és lakhelyek, iskolai végzettség, foglalkozás a megkérdezett élettörténeket egyes szakaszaiban.

5 A regionális és a települési különbségek problémája a hazai szociológia egyik legjobban körüljárt, gazdag szakirodalommal illusztrált területe, itt csak jelzésszerűen lehet egy-két munkára utalni. Lásd pl. Enyedi György (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1993. Enyedi György: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 1996. Forray R. Katalin – Kozma Tamás: *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Bp., Akadémiai K., 1992

6 Az 1960-as évektől az 1990-es évekig a belső vándorlás okai közt kb. 10 százalékban szerepelt valamilyen családi megfontolás. (Eke, 1998, 218. p.) A család szerepét illetően az ittenihez hasonló következtetéseket tartalmaz Eke Pálné Városba vándorlás az 1990-es évek közepén c. tanulmánya, bár a költözések mögötti családi okokat válságtünetnek, kényszer családi egyesülésnek tekinti. (Eke Pálné: Városba vándorlás az 1990-es évek közepén. In: Migráció. (szerk. Illés S. – Tóth P. P.) Bp., KSH Népeségutómányi Intézet, 1998, 215–229. p.)

Az ismert folyamatról, valamint a család és a település közötti összefüggésről azonban pontosabb képet kapunk, ha a településtípusok közötti mozgást a három generáció, illetve a házastársak és testvérek bevonásával vizsgáljuk.

1. táblázat: A lakhelyek megoszlása és a megkérdezett gyerekkori lakhelye (%)

Gyerekkori lakhely	Lakhely később			Lakhely jelenleg			Ahol házastárs felnőtt			Apa szül. helye és gyerekkori lakhelye			Anya szül. helye és gyerekkori lakhelye			Ahol az 1. testvér leg-hosszabb ideig élt			1. gyerek lakhelye gyerekkorában és jelenleg		
	B	V	K	B	V	K	B	V	K	B	V	K	B	V	K	B	V	K	B	V	K
Budapest	84	5	11	86	8	6	63	20	17	51	24	25	54	22	24	91	2	7	65	15	12
100 %										57	19	24	54	19	27				88	3	9
Városok	16	69	16	19	73	8	5	68	27	2	64	33	2	67	31	8	76	16	10	61	7
100 %										4	54	40	4	54	39				25	62	4
Községek	11	33	56	13	36	51	7	18	75	2	8	88	2	11	87	7	17	77	6	18	58
100 %										1	9	90	1	9	90				12	44	38

B = Budapest; V = Város; K = Község.

Megjegyzés: N: 600 fő. A kerekítések miatt az összeg nem mindenütt pontosan 100 százalék. Ahol az összeg kisebb mint 100 százalék, ott egy egyéb kategória (rendszerint külföld) egészíti ki a feltüntetett hármat. A táblázatban a többi testvér és a többi gyerek adatai helyhiány miatt nem szerepelnek, de a feltüntetett adatokhoz képest csekély az eltérés.

Az egyes településtípusok népességének legnagyobb csoportját azok alkotják, akik helyben maradtak, vagy ha költöztek is, azonos településtípuson belül változtattak lakhelyet. A városi-falusi települések tehát – ha nem is egyforma mértékben és egyforma intenzitással, de több generáción keresztül is megtartják, illetve újatermelik népességüknek azt a részét, amelyik azonos vagy hasonló környezetben nevelkedett. Ez – ha halványan is, de – arra utal, hogy a szocializáció során a lakóhely fizikai-téri és társas jellemzőinek interiorizációja révén kialakul a társadalomhoz és életkörülményekhez való sajátos viszony és kötődés, mely részben a táblázatból is nyomon követhető *homogám házasodási szokások erős tendenciáit* is értelmezi.

A *folyamatosság-változás* dimenziójában a három vizsgált településtípuson belül a kisváros mutatja a legnagyobb állandóságot, a megkérdezettek több mint 60–70 százalékban később is kisvárosban laktak, ahogyan testvéreik és gyerekeik, sőt házastársaik is.⁷ A váltás a falvakban a legjelentősebb, mind a megkérdezettek, mind gyerekeik (vagyis a 2. és 3. generáció) körében, és ahogyan várható, összességében Budapest a leginkább dinasztikus, de egyben a legdinamikusabb és legváltozatosabb képet mutató település. A kutatásban résztvevők több, mint felének már szülei is Budapesten születtek, és azok közül sem költöztek el sokan, akiknek a szülei gyerekkorban kerültek a fővárosba.⁸ A harmadik generáció, vagyis a gyerekek csoportjában megfigyelhető mozgás is elsősorban Budapestre irányult, mind a falun, mind a kisvárosban nevelkedettek egy része élete későbbi szakaszában Budapestre telepedett.

7 A városban született szülők egy része ugyan később falun gyerekeskedett, ez azonban nem feltétlenül a költözéssel, talán inkább a szülési szokások (kórházi szülés) változásával kapcsolatos körülmény.

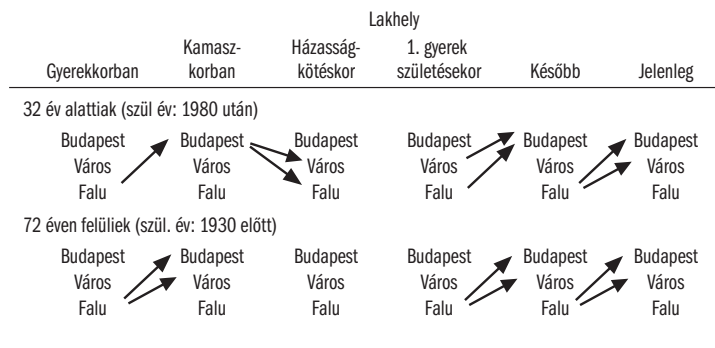
8 Ezt finomítják az egyes családokon belüli adatok: a Budapestien gyerekeskedő anyák gyerekeinek 79, unokáinak 62 százaléka Budapesten nevelkedett. Az apák esetében az arány 82 és 65 százalék.

Mozgás

A korcsoportok közül a *32 év alattiak* és a *72 év feletti*ek hasonlítanak a legjobban egymáshoz: a másik két korcsoporthoz képest ők változtattak lakhelyet leggyakrabban. Az *52 és 71 év közöttiek*nél két időszak a gyerekkor és a kamaszkor, illetve az 1. gyerek születése és az azt követő időszak emelkedik ki, az elsőben a megkérdezettek faluról Budapestre, a másodikban faluról kisebb városokba költöztek. A *32–51 évesek* csoportjában ugyan három időszak közt tapasztaltunk jelentősebb migrációt, az viszont egyértelműen *településspecifikus* volt, a gyerekkor és a serdülőkor között faluról-Budapestre, a kamaszkor és a házasságkötés közt a kisvárosokból-Budapestre, az utolsó időszakban pedig a falvakból a kisvárosok felé irányult. Valamennyi csoport közül a legizgalmasabb – egyben a családi szempont érvényességét alátámasztó – mozgást a 32 év alattiak között regisztráltuk. A fiatalok a házasságkötés idejére-idején átmenetileg hazaköltöztek,⁹ és az 1. gyerek is még a tágabb, többgenerációs vagy módosított kiterjedt család keretei közt született, ezt az életszakaszt azután néhány év múlva újabb költözések követték/követik.

A települések közötti mozgás (elköltözés-visszaköltözés) generációnként más-más mintázatú. Jól illusztrálja ezt a korcsoportokon belüli migráció (1. ábra).

1. ábra: A legfiatalabbak és a legidősebbek földrajzi mozgásának jellemző irányai

Megjegyzés: A változást nyíllal jelöltük, ahol nincs nyíl, nincs lakhelyváltozás.

Település – családnagyság – családszerkezet

Családnagyság

Bár a családnagyságra (együtt élők száma) és a testvérek számára vonatkozó adatok némi közeledésre utalnak, a *településtípusok közötti különbségek* továbbra is fennállnak.

A falvakban élőknek átlagosan több testvérük született, mint a városiaknak, a testvérek száma a legalacsonyabb a budapestiek körében. Egy-egy kivétellel ugyanez vonatkozik a családnagyságra. Eltérőek a különböző településeken gyerekeskedők családjaira vonatkozó szórások is, a különbségek nagyobbak a falusi és kisebbek a budapesti családokban, ez utóbbi talán a főváros homogenizáló hatását tükrözi. Ugyanakkor *az élet- és családciklusok közötti időszakok mindegyik településtípuson kiegyenlítődést mutatnak*: a családok közötti differenciák legnagyobbak gyerekkorban, de később csökkenni látszanak.

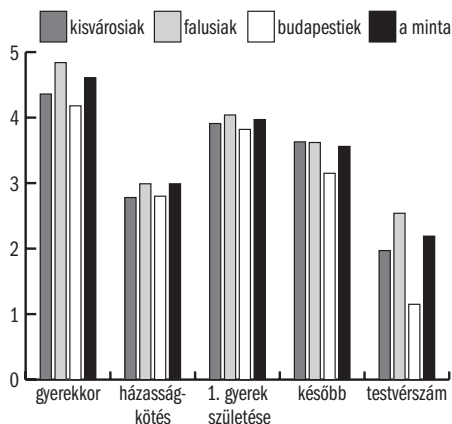
A korcsoportos adatok viszont, miközben nem kérdőjelezi meg a települések közötti különbségeket (lásd a grafikonokat), rávilágítanak a generációs eltérések szerkezetére és

⁹ Az állítás alapját a családszerkezeti-, és az együtt élőkre vonatkozó adatok képezik.

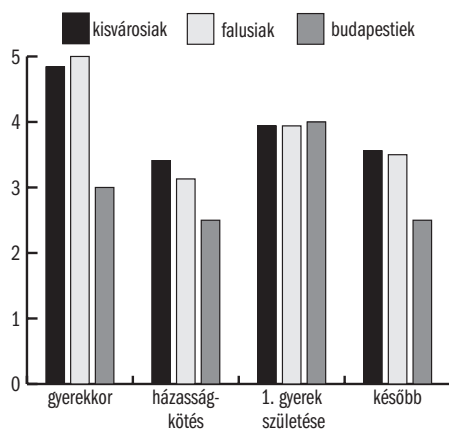
dinamikájára. Ismét a két szélső korcsoportot figyelembe véve a 72 évesek csoportjában az 1. gyerek születésekor a családnagyság közelít egymáshoz, majd a különbség a budapestiek és a többi településen lakók közt újra megnő. A 32 évnél fiatalabbaknál egyrészt hasonló tendenciák figyelhetők meg, másrészt azonban – ahogyan erről már volt szó – a *fiatalok egy része, településtípusától függetlenül* nem képes önálló családot alapítani. *A legidősebbekhez viszonyítva a legjobban a budapestiek helyzete romlott, leginkább a kisvárosiaké javult.*

2. ábra: Átlagos családnagyság és a testvérszám alakulása (fő)

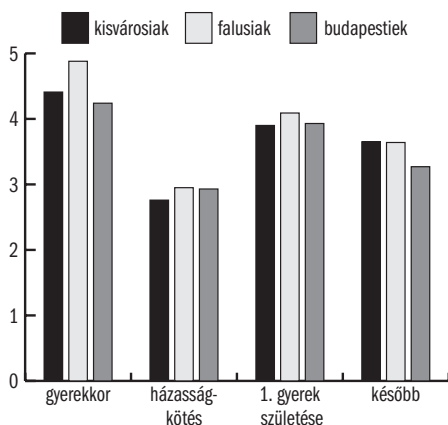
A családnagyság végső soron a következőképpen alakult: a 72 év felettiak Budapesten 3,00, a kisebb városokban 4,84, a községekben pedig átlagosan 5,00 fős családokban gyerekeskedtek, a legnagyobb család létszáma 9 fő volt. A 32 évnél fiatalabbak gyerekkori családjai kisebbek lettek (max. 6 fő), de a budapestiek családjában 4,24, a kisvárosiakéban 4,41, a falusiaknál 4,88 személy élt együtt a megkérdezett gyerekkorában. A testvérek száma a 72 év feletti csoportjában 3,47 és 3,68,¹⁰ a 32 év alattiakéban lényegesen alacsonyabb: 0,77, 1,18, illetve 1,35.

3. ábra: Átlagos családnagyság (fő) a 72 év feletti csoportjában

¹⁰ A budapesti adat itt a kis elemszám miatt nem szerepel.

4. ábra: Átlagos családnagyság (fő) a 32 év alattiak csoportjában

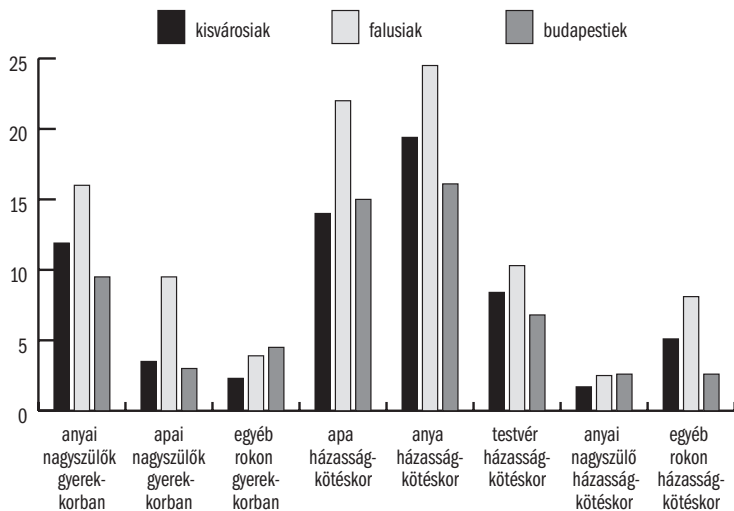

Családszerkezet

Össességében, bár nukleáris családban nevelkedett a megkérdezettek háromnegyede, a nukleáris családok aránya mindössze 10 százalékkal nőtt az elmúlt 80 évben, és a teljes mintán belül a gyerekkori családok 27 százalékát nem az egyszerű háztartású nukleáris család alkotta. A család alapjelentése tehát a megkérdezettek kb. egynegyede, még a legfiatalabbak közül is minden negyedik fiatal számára közvetlenül a többgenerációs családhoz (leggyakrabban a szülőkön kívül az anyai nagyszülőkhöz), vagy valamilyen összetettebb családformához kapcsolódik.

Ahogy láttuk, a *nem nukleáris* család szerepe a *házasságkötés* idején megnő. A gyerekkorhoz viszonyítva ebben az életszakaszban minden korcsoportban többen éltek/élnek valamilyen összetettebb családformában. A teljes mintán belül 55 százalék, a 72 éven felülieknél 45 százalék, az 52–71 éveseknél 62 százalék, a 32–51 évesek csoportjában 56 százalék, a legfiatalabbaknál pedig 50 százalék *nem* kétfős háztartásban kezdte közös életét.

5. ábra: Együtt élő gyerekkorban és házasságkötéskor (%)

Ugyanakkor, akár a családnagyságnak, a családszerkezetnek is vannak *településspecifikus* vonásai. A nem túl nagyszámú egyéb rokontól eltekintve, gyerekkorban a többgenerációs vagy kiterjedt háztartás a leggyakoribb a falusiak, legritkább a budapestiek családjai-ban. A települési különbségek a házasságkötéskor sem veszítenek jelentőségükből, any-jukkal, testvéreikkel legtöbbször a falusiak, legkevesebben a budapestiek közül maradnak együtt, az apák és a nagyszülők aránya viszont a kisvárosi fiatal házások családjában a legalacsonyabb.

Település és iskolázottság

Jóllehet az iskoláztatás időtartama és szintje változik, a „*települési lejtő*” nem, bár a válasz-vonal elsősorban a városok és a falvak között húzódik. A többgenerációs adatok segítsé-gével azonban erről is differenciáltabb képet kapunk.

3. táblázat: A megkérdezett gyerekkori lakhelye és az iskolázottság alakulása (%)

Gyerekkori lakhely	Megkérdezett		Házastárs		Apa		Anya		1. testvér		1 gyerek	
	K	F	K	F	K	F	K	F	K	F	K	F
Budapest	45	23	32	30	19	26	30	10	30	18	31	35
Városok	39	13	29	14	9	6	14	5	26	14	42	26
Községek	22	8	19	10	5	2	5	1	21	7	34	13
Különbség (%)	6/17	10/5	3/10	16/4	10/5	20/4	16/9	5/4	4/5	4/7	11/8	9/13

K = Középfok; F = Felsőfok.

A megkérdezetteknel az érettségi szintjén a városok és a falvak közt nagy a különbség, a felsőoktatási végzettség viszont Budapestet választja el a többi településtől. Hasonló a helyzet a házastársakkal, a budapestiek házastársai közt a legtöbb a magasan kvalifi-kált, és a főiskolát-egyetemet végzettek arányai közötti településbeli eltérések még je-lentősebbek.

Az 1. generáció iskolázottsága alacsonyabb, de mind a főiskola-egyetem, mind az érettségi vonatkozásában Budapest a határ. A legkisebb különbséget a testvéreknél találtuk. A gyerekek csoportjában viszont részben megváltozik az alapképlet: a középiskolát vég-zettek aránya közel került egymáshoz, és immár nem a budapestiek, hanem a kisebb vá-rosok lakói közt a legmagasabb, miközben a diploma továbbra is inkább Budapest és az egyéb városok népességére jellemző.

Összegzés

Az ismertetésben közölt adatok és tendenciák a kutatás egy kis részletét kívánták bemutat-ni. Már csak terjedelmi okoknál fogva is a leírtak nem elég részletezettek, de talán így is láthatóvá teszik a települési változásoknak azt a nézetét, ami a *többgenerációs család* kutatás, az *élet- és családciklus* valamint a *korcsoport elemzés* együttes alkalmazásával válik felismer-hetővé. Együvé kerül az, ami az idősoros statisztikákban, vagy a kohorsz elemzésekben általában külön szerepel: az egyes időszakok, az egyes korcsoportok közötti és az adott családon belüli többgenerációs változások. Láthatóvá lesz például, hogy a települési kü-lönbségeket a családok, az életstratégiák és a települések közötti sajátos viszonyrendszer transzformálja, következésképpen miközben a „*települési lejtő*” fennmarad, a külön-b-ségek minden generációban más-más területen, valamint a családciklusok más-más sza-kaszában jelennek meg. Ekképpen, ha a családalapítást, a családszerkezetet (együtt élők

száma és összetétele), a gyerekek számát, a földrajzi és a társadalmi mozgást mind eltérő lehetőségeket reprezentáló stratégiának tekintjük, sajátos együttesük mintázata a települési különbségek hagyományozódásának finomabb szerkezetére irányítja a figyelmet.

Boreczky Ágnes

Egy fővárosi átmeneti otthon és lakói

Egy fővárosi átmeneti otthonban dolgozom szociális munkásként. Munkám kapcsán nap mint nap kerülök kapcsolatba egyedülálló és családos hajléktalanokkal. Az összetett szociális problémákkal küzdő és feszültségekkel teli emberek között a romákkal szembeni diszkriminációt nem, vagy csak elhanyagolható mértékben érzékelek.

A csoportdinamika természetesen működik ebben a közösségben is, de nem „etnikai alapon”, nem azért lesz valakiből bűnbak, mert roma, hanem hétköznapi konfliktusok következtében. Ennek okai egyrészt az átmeneti otthon által megszabott szigorú keretekben keresendők – ennek része például a hajléktalan intézmények működését szabályozó törvények által előírt felvételi szempontrendszer, vagy a mindenkire egységesen érvényes házirend –, de főként a lakók egymásra utaltságában és az együttélés során gyűjtött, többnyire pozitív tapasztalataikban.

Az átmeneti otthon

Vizsgálatom terepe egy Budapesten működő átmeneti otthon, ahol 24 órás bentlakással élnek romák és nem romák, illetve családok és egyedülállók egyaránt.

Az átmeneti otthon három egységből áll:

Két családos átmeneti otthonból: „egyszülős” családok átmeneti otthonából, ahol gyermekeiket egyedül nevelő szülők, azaz anya-gyerekek és apa-gyerekek szerkezetű családok laknak és a kétszülős családok átmeneti otthonából. A két részleg elkülönülése egyrészt megnyitásuk különböző időpontjából ered, másrészt a családok különböző életvitele indokolja – az egyszülős családok sok feladatot megosztanak egymás között, így segítve egymást a gyermeknevelésben és a háztartás vezetésében is, míg a kétszülős családok önállóbb, zártabb egységként működnek. A két részlegen összesen 19 család lakik, ebből 9 egyszülős, 10 pedig kétszülős család. Az itt tölthető lakhatási idő a gyermekvédelmi törvény előírásai szerint mindkét esetben maximum másfél év. A szülők térítési díjat fizetnek – 9–10 000 Ft, a szülők számától függően – és emellett rendszeres megtakarítást kell felmutatniuk, amelynek célja albérletre gyűjtés, pályázati úton nyert lakás felújítása, esetleg lakásvásárlás. Az otthonban alapvetően önellátás van, szükség szerint – pl. betegség, munkahely elvesztése stb. – segítjük a családokat pénzzel, illetve élelmiszerrel. Egy család egy kb. 15 m² alapterületű szobában lakik; átlagosan 5–8 családra jut egy közös használatú konyha két-két tűzhellyel, mosókonyha, valamint női és férfi vizesblokk. A két részleghez tartozik egy tágas társalgó, vagy játszószoba, ahol sporteszközök és játékok vannak, és hetente három alkalommal kézműves foglalkozást tartunk a gyerekek részére. Ebben a helyiségben tartjuk a közösségi összejöveteleket és az ünnepségeket is.

A férfiak rehabilitációs otthona: itt 10 egyedülálló férfi lakik kétfős, kb. 12–13 m² alapterületű szobákban. Havonta 6 000 Ft-ot fizetnek a lakhatásért, és emellett szintén takarékoskodniuk kell helyzetük rendezése érdekében (a megtakarítás összege mindhárom részleg esetében az egyéni megállapodástól függ, amelyet az elérhető célok és az kliens lehetőségeinek figyelembevételével köt az ellátott és a szociális munkás). A rehabilitá-